

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ ЗОВНІШНЬОГО ВОРОГА У КАРИКАТУРІ ЖУРНАЛУ «ПЕРЕЦЬ» ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 РОКУ

У статті розглядаються особливості репрезентації зовнішнього ворога у карикатурі журналу «Перець» під час російсько-української війни 2022 р. Аналіз карикатур дозволив виявити, що основним ворогом виступає росія. Образ ворога найчастіше подається у персоніфікованому вигляді, і основним його уособленням постає президент російської федерації володимир путін. Досліджено, що домінантною стратегією репрезентації образу ворога є його демонізація та дегуманізація. Важливими прийомами, до яких вдаються художники-карикатуристи, є применшення значущості противника, його висміювання, демонстрація його нікчемності задля переконання читачів у тому, що попри небезпеку ворога його не варто боятися і слід перемагати.

Ключові слова: журнал «Перець», карикатура, образ ворога, путін, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни, розпочатої російською федерацією проти України у лютому 2022 р., українське суспільство потребує максимальної сконсолідованості у процесі протистояння агресору. У цьому контексті засоби масової інформації є потужним інструментом для формування чіткого розуміння того, хто і чому є нашим противником, і які є шляхи та способи його подолання. Певну специфіку мають такі видання, як «Перець», здатні і покликані не лише поширювати фактичну інформацію чи аналізувати, а й подавати суть і перебіг війни крізь призму гумористичного і сатиричного бачення. Особливу роль у цьому процесі відіграє політична карикатура, яка, з одного боку, репрезентує уявлення, які побутують у суспільстві щодо того або іншого явища чи процесу, а з іншого – активно формує ці уявлення у свідомості широкого загалу. Подання у такий спосіб образу ворога здатне не лише акцентувати увагу масового читача на його небезпеці та підступності, але й силою олівця переконати, що не такий страшний чорт, як його малюють, і що його можна й треба перемагати.

Питльована Лілія Юрївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, Український католицький університет, м. Львів.

© Питльована Л.Ю., 2022

Метою статті є аналіз художніх і смислових особливостей репрезентації образу зовнішнього ворога на сторінках журналу «Перець» під час російсько-української війни 2022 р.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія часопису «Перець», його публікації стали темою зацікавлень низки українських дослідників. Серед найґрунтовніших досліджень – монографія К. Єремєєвої, присвячена становленню і функціонуванню журналу у системі радянського політико-ідеологічного контролю, специфіці розповсюдження та сприйняття матеріалів «Перця» радянськими громадянами (Єремєєва, 2018). Безпосередньо аналіз репрезентації образу ворога (внутрішнього чи зовнішнього) представлений у кількох дослідженнях (Родигін, 2021; Стрільчук, 2018; Яковлев, 2017, 2018), але всі вони займаються темами, що відносяться до радянського періоду в історії «Перця». Публікацій, які би розглядали репрезентацію сучасної російсько-української війни, у журналі не існує, що і зумовлює актуальність дослідження.

Часопис «Перець» упродовж багатьох десятиліть був провідним сатирично-гумористичним виданням України. Він публікується з 1922 р. і донині залишається чи не єдиним українським журналом відповідного жанру. Якщо у СРСР видання значною мірою виконувало політико-ідеологічні функції, то у незалежній Україні редакція, сатирики та карикатуристи отримали свободу у виборі тематики і засобів художнього вираження. На початку ХХІ ст. «Перець» зазнав значних фінансових труднощів, що спричинило різке скорочення накладів, і, навіть, припинення його виходу впродовж 2014–2016 рр. Починаючи з 2020 р., часопис виходить лише у цифровій версії у мережі Інтернет. Журнал розташований на окремому веб-ресурсі (<https://www.perets.org.ua>), має офіційну сторінку у соціальній мережі Facebook (<https://www.facebook.com/PerecRepublic>). Візуально-графічні жанри - карикатура, малюнок з підписом, шарж, комікс – завжди були найбільш популярними у «Перці». Аналіз жанрів засвідчує його високу чутливість до внутрішньої та зовнішньополітичної кон'юнктури у країні, жваву реакцію на перебіг політичних подій, зміни в економіці, культурі, увагу до соціально-психологічної, побутової тематики.

Карикатура, у тому числі політична, поряд з іншими формами візуалізації у ЗМІ значно полегшує і прискорює сприйняття читачем важливої інформації, а також через образну та емоційну

складові сприяє кращому її запам'ятовуванню. Вона, з одного боку, є виявом панівного політичного дискурсу, а з іншого – чинником, який на нього впливає.

Російська агресія щодо України не могла пройти повз увагу «Перця». Але через те, що часопис не виходив упродовж кількох років, ми можемо простежити реакцію його творців на цю подію, починаючи з 2017 р. Вже у першому відновленому номері редакція журналу запевнила, що «...разом з усім народом нарешті скаже своє тверде і вагоме слово ворогам-окупантам» (Знову з народом, 2017).

Важливо, що часопис публікує карикатури не лише українських художників, а й митців з інших країн світу, зокрема росії, представляючи у такий спосіб широке коло думок щодо російської агресії.

Ми вживаємо термін «образ ворога», маючи на увазі цілісне уявлення про противника, що поєднує як усталені стереотипні риси, так і новонабуті у результаті негативного оцінного сприйняття. Думки дослідників щодо того, що було початковим – ворог чи образ ворога – розходяться. Одні вважають, що національні стереотипи існують одвічно, і рано чи пізно вони породжують конфлікти і війни. Зокрема, американський психолог і публіцист Сем Кін наполягає на тому, що війни розпочинаються у головах людей. Вони належать до виду *Homo hostilis*, і лише тим й займаються, що створюють собі образи ворогів, а потім починають війни (Keen, 1986: 17-18). Інші фахівці сходяться на тому, що первинним у створенні ворожих національних стереотипів є конфлікт, розпочатий якоюсь стороною з прагматичних інтересів, і вже він запускає відповідні процеси.

Щодо росії, то на сторінках «Перця» періоду російсько-української війни ми стикаємося і з елементами її історичного образу, який формувався у масовій свідомості українців упродовж століть, і з поточним поданням образу росії – ворога України.

Упродовж 2017–2021 рр. тематика російсько-української війни була присутня від номера до номера «Перця» інколи нарівні, а інколи – у значно меншому процентному співвідношенні, ніж соціально-побутова і суспільно-політична. На початку 2022 р. вона займала не більше 25–30% обсягу журналу, що, на нашу думку, пояснюється локалізацією конфлікту в межах Луганської і

Донецької областей, а також відсутністю екзистенційної загрози існуванню України як держави. Але з 24 лютого репрезентація образу росії як ворога на сторінках журналу різко змінюється як за кількісними, так і за якісними параметрами. Карикатури набувають максимальної емоційної виразності через використання художниками-карикуристами ширшої палітри візуальних символів, метафор, технік і прийомів впливу (зміст малюнка, його об'єкти, кольорова гама, гіперболізація, вербальні елементи тощо).

Кількісний і якісний аналіз карикатур «Перця» дозволяє виокремити три різні категорії «ворогів»: зовнішній ворог (росія, президент в. путін та його оточення, російська армія); внутрішній ворог (представники української влади, що приймають недолугі рішення, які на руку російським загарбникам; політичні і громадські діячі, що своїми висловлюваннями або діяльністю дестабілюють обстановку всередині країни; бойовики-сепаратисти Сходу України; такі явища, як корупція, злочинство, безвідповідальність, безпринципність тощо); ворог-друг (політики європейських країн і США, чиновники ЄС, НАТО, які на словах підтримують Україну, а на ділі виходячи з власних егоїстичних інтересів підтримують політику Кремля, легітимізуючи таким чином його війну проти України).

Важливо зауважити, що специфіка репрезентації образу ворога сучасною українською карикатуристикою полягає у тому, він не потребує штучного конструювання. Цей образ постає у режимі реального часу, будучи поточною фіксацією подій війни. Для художників практично не існує потреби вибудовувати образ Росії в межах класичних стратегій, зокрема, концепту «свій» – «чужий» (Vuolinen, 2012: 1-15). Адже від самого початку конфлікту політика кремля щодо України не залишала їй шансу розцінювати росію інакше як «ворога», тобто апріорі «чужого». Крім того, на малюнках представлений не якийсь знеособлений, а радше образ колективного ворога. Тут і уявлення про російську армію (звірства щодо цивільного населення, мародерство, несправедливість цілей, бездарність тощо); і про зомбований ЗМІ російський народ, який байдуже, а то й радо спостерігає за руйнуванням українських міст, смертю дітей і продовжує підтримувати політику кремля; і зрештою про росію загалом, «руський мір», з усіма відповідними стереотипами та символами (лапті, матрьошки, горілка і т.д.).

Але найчастіше у карикатурах «Перця» уособленням образу ворога виступає володимир путін. На нашу думку, не в останню чергу це відбувається під впливом панівного громадського дискурсу, який асоціює початок повномасштабного вторгнення РФ в Україну з одноособовим рішенням президента, його злою волею, параноїдальною ненавистю до нашої країни.

Однією з головних стратегій репрезентації образу росії є демонізація. Цей прийом з'явився ще кілька тисяч років тому як переосмислення іншими релігіями, як правило, монотеїстичними, політеїстичних божеств як злих і брехливих демонів. Також у релігійній свідомості віддавна було укорінене уявлення про можливість оволодіння людини дияволом. Прийом демонізації згодом був розширений, щоб позначити будь-яку характеристику окремих осіб, груп або політичних органів як поганих і злих. У новітні часи демонізація ворога виступала як один із основних прийомів пропаганди, покликаних конструювати образ ворога, маніпулювати свідомістю, дезінформувати суспільство з метою вибудувати негативний образ іншого, особливо у політичних конфліктах, під час підготовки та ведення війн.

Стратегія демонізації може бути спрямована як на власне населення, так і на опонентів задля формування у них потрібних оцінних суджень морального характеру. Часто для зображення ворога використовуються образи всілякої нечисті: апокаліптичні багатоголові звірі, міфічні дракони, що вивергають вогонь, отруйні змії з іклами, які ефективно символізують зло, і воно є для них спільним знаменником. Однак у політичній карикатурі демонізація має і фігуративну силу: це візуальна метафорична та символічна характеристика ворога. Адже у сьогоденнішньому політичному дискурсі космічна битва між Богом і Дияволом маскується під риторику добра і зла, а демонізація тлумачиться ширше, менш буквально та часто виходить за межі релігійної символіки. Але все, що можна визначити терміном «зло», є експліцитно та імпліцитно демонізуючим. Складовою демонізації виступає і дегуманізація, яка позбавляє опонента людяності, людською гідності та претензії на права людини.

Сучасна бельгійська історикиня Енн Мореллі розглядає демонізацію як важливий принцип воєнної пропаганди, тісно пов'язаний з приписуванням вини у війні та власним виправданням. Вона

вважає демонізацію необхідним кроком пропаганди для персоніфікації ворога. Ненависть населення має бути перенаправлена на психологічно прийнятний образ, оскільки людина не може ненавидіти народ у цілому, але може ненавидіти дегуманізований образ ворожого керівника, який уособлює всю країну. Демонізація тісно пов'язана з мобілізацією населення, це метод масової психології, який поширюється через ЗМІ (Morelli, 2005: 141-148).

Демонізація відрізняється від інших стратегій зображення образу ворога з точки зору інтенсивності свого емоційного впливу: вона акцентує на крайньому злі і увінчує піраміду можливих негативних уявлень та стереотипів про противника, є крайньою формою іншування (Link, 1995:2-6). Причетність чи приналежність ворога до темних, злих сил вкотре підкреслює його надзвичайну небезпечність. Спровоковані в такий спосіб емоції дозволяють значно ефективніше маніпулювати тими, кого вони переконують більше, ніж реальні факти.

Сказане вище стосується класичного тлумачення процесу демонізації образу ворога. Натомість упродовж 2022 р., коли Україна стала жертвою неспровокованої агресії з боку росії, українцям не доводиться демонізувати ворога. Адже такі запитання – Як люди можуть робити таке з іншими людьми? У якому столітті вони живуть, що наважилися йти великою війною на нас? Чи можу я бажати смерті тим, хто вбиває, катує, гвалтує мій народ? – після 24 лютого виникали в голові кожного. Своїми вчинками і словами росіяни прекрасно демонізують себе самі, тож українській владі не потрібно робити це цілеспрямовано, а ЗМІ достатньо лише поширювати факти про звірства «орків». У цьому випадку демонізація ворога виступає як захисний механізм для українців і допомагає їм об'єднатися у борні з ворогом. Причому це згуртування відбувається у певних рамках, які створюють розмежування таких моральних категорій, як добро – зло, світло – темрява. Це дає можливість чітко ідентифікувати росію (ворога) як силу зла, яку потрібно перемогти Україні (силам добра). Тобто зі сторони жертви агресії демонізація та дегуманізація ворога є природним і раціональним процесом (Бровко, 2022).

Саме у такий спосіб докладаються карикатуристи «Перця» до процесу мобілізації українського суспільства у протистоянні з

реальним ворогом, а не сконструйованим його образом. Тут неабияке значення відіграв і факт достатньо довгого по тривалості російсько-українського зіткнення. Конфлікт, звичайно, незрівнянно менший, якщо поєднувати його з іншими міжнародними конфліктами, до прикладу, із арабо-ізраїльським, під час якого зростали покоління людей, які впродовж свого життя не знали нічого, крім реальності конфлікту. Втім жорстокість дій російських військ забезпечила швидке зростання ворожнечі та ненависті до окупантів, що сприяло логіці використання стратегії демонізації ворога (Normand, 2016:13-15)

Приступаючи до безпосереднього аналізу карикатур «Перця», можемо виокремити як такі, що подають демонізований у буквальному розумінні образ ворога, так і ті, що місять лише відповідні символи, алюзії та конотації.

На нашу думку, однією з найкращих репрезентацій персоніфікованого ворога, зображеного у вигляді інфернального зла (диявола), є робота Ігоря Поночевного, російського художника, який давно емігрував до США через незгоду з політикою кремля (Ступін, 2022 а). Наступного дня після анексії Криму він опублікував свій перший малюнок на цю тему від імені 7-річного провінційного хлопчика Альоши Ступіна. Тоді багато хто вирішив, що це справді робота дитини, і відтоді Альоша став альтерего художника, який препарує російську політичну реальність (Черниченко, 2022).

Опублікована у квітневому номері карикатура автора (рис. 1) є алюзією на відомий живописний сюжет з життя святої Катерини, написаний італійським художником XIV ст. Барна да Сієною. Головний сюжет створеної близько 1430 р. картини «Містичні заручини Святої Катерини», що нині зберігається у Бостонському Музеї витончених мистецтв (Mfa.org, 2022), демонструє видіння Катерини Александрійської, у якому Христос взяв її як свою духовну наречену, одягнувши на її палець каблучку. Три нижні предели – це образи Святих Маргарити та Михаїла, які приборкують демонів та сповіщають про перемогу добра над злом.

Рис. 1. Альоша Ступін. Без назви. Перець. 2022. № 8. С. 7

На малюнку Барна да Сієни Свята Маргарита у червоному плащі виганяє демона, якого тримає за роги лівою рукою, а правою замахується на нього молотом. Як у західноєвропейській, так і в православній іконографії Святої демон або дракон в образі темношкірого рогатого низькорослого чоловіка присутній дуже часто. Карикатура Альоши Ступіна майже дослівно копіює сюжет лівої пределли, тільки повержений демон, обличчя якого на картині італійського художника практично неможливо роздивитись, на ній має чітку впізнавану схожість з володимиром путіним. Більше того, роги на голові нечисті скоріше схожі на панти оленів, ванни з яких, за повідомленнями ЗМІ, які часто публікувалися саме у квітні 2022 р., приймає путін для оздоровлення. Демон уже впав і лежить, він не викликає у глядача жодної емоції, крім огиди, а ршучий вигляд Маргарити не залишає сумнів у її перемозі.

Вінець мучеництва на Святій Маргариті має вигляд жовто-блакитної стрічки, підкреслюючи роль України як жертви російської агресії. Цю ж функцію відіграє і загальне тло у кольорах українського державного прапора.

Розташована поруч з карикатурою поезія Валентина Шульги «Короткими чергами» (актуалізація вірша Євгена Євтушенка), з риторичним питанням, чи хочуть путінці війни, теж називає

керівника Кремля Сатаною, «оскаженілим хижим звіром» (Шульга, 2022). У такий спосіб створюється цілісна візуально-вербальна кореляція путіна з нечистою силою, злом, яке мусить бути, і буде знищене силами Добра (Україною).

Титульна сторінка одного з березневих номерів має назву «Смерть кремлівській нечисті!» (рис. 2). На цей час вже стало зрозуміло, що задуманий москвою блицкриг провалився, окупанти почали зазнавати невдач, а Збройним Силам України вдається перехоплювати ініціативу на багатьох напрямках. Хоча автор малюнка Олександр Костенко (Костенко, 2022) зображає путіна у вигляді Сатани, однак останній вже добряче отримав кулаком, що визирає із жовто-блакитного рукава. Образ путіна-Сатани виглядає зловісно, в стилі усталеної ще з середньовічних часів іконографії. Хоча домінантні для образу роги на голові відсутні, однак ми бачимо всі інші атрибути: оголені ноги з роздвоєними копитами, хвіст, звірячі вуха, крила кажана за плечима, кігті на руках, лиса голова, закривавлена пащека з гострими іклами, зловісні, запліли кров'ю очі (Link, 1995:35-80).

Рис. 2. Костенко О. Смерть кремлівській нечисті! Перець. 2022. № 5. С. 1

Попри впізнавану схожість Сатану-Путіна також чітко ідентифікує один із символів «руського міра» – георгіївська стрічка, перетворена сучасною кремлівською пропагандою на інструмент «победобесія» та елемент імперського нарративу. Вона нарівні з символами «Z» і «V» використовується армією агресорів.

Негативні конотації, пов'язані з нечистою силою дещо нівелюються на карикатурі масштабом персонажу путіна. Він виглядає значно меншим за розміром, аніж кулак, яким отримав прочухана. Його обличчя перекошене злістю, але він зіщулюється від страху, відчуваючи свою приреченість.

Чотиривірш Георгія Берча прямо називає путіна чортом, який намірився здійснити пекельний марш в Україну, але «як виродок усяк потрапив під міцний кулак!» (Берч, 2022b) У комплексі креолізований текст створює потрібний ефект, підбадьорюючи читача і вселяючи у нього впевненість у силах ЗСУ.

Проаналізована карикатура є прикладом ще однієї стратегії зображення путіна – іронічно-сатиричної. Низка малюнків, інколи навіть тих, які демонізують його, свідомо подають його образ смішним, нікчемним, недолугим. Така оцінка покликана дати читачеві чітку вказівку на те, що попри всю небезпечність ворога і його планів він все-таки є здоланим, ним не треба нехтувати, але й не слід боятися. Відповідно до цієї стратегії, ми бачимо на малюнках образи путіна недочорта, недобого, недоцаря, недопрезидента, недоленіна, недосталіна, недоГітлера тощо. Диктатор стає карикатурним у буквальному розумінні цього слова.

Вчинені путіним злочини проти України, цивільного населення, людяності й без формального виряджання у бісівські шати красномовно свідчить про те, що диктатор є Злом у чистому вигляді. На карикатурі Дениса Лопатіна (Лопатін, 2022) бункерний дід насолоджується купанням у довжелезній, за аналогією зі столом, ванні, з якої аж вихлюпується кров невинно вбитих ним жертв. Радіючи, як дитина, граючись каченям і паперовим корабликом, кривавий вбивця не відчуває сорому. Є у гігантській ванні і місце для путінського генералітету на чолі з шойгу. Криваві процедури дещо шокують навіть їх, але не путіна, той – абсолютно щасливий.

Десятки тисяч смертей, спричинених російською агресією в Україні, однозначно асоціюються з особою російського президента. На малюнку узбецького карикатуриста Махмуджона Ешонкулова

(Ешонкулов, 2022) злочинець сам постає в образі смерті. Його портрет виконано у вигляді двосторонньої гральної карти, на якій дзеркально, зверху і знизу дублюється силует Похмурого женця – персоніфікації Смерті, але з обличчям путіна – на ньому чорний балахон з капюшоном, у руках він тримає косу, зображення якої, з'єднуючись по середині карти з дзеркальним відображенням, утворює букву «Z». Карта пікової масті, на місті номіналу зазначена латинська літера «P» («Putin»). Образ путіна – Похмурого женця доповнює бомбочка зі значком радіаційної небезпеки, демонструючи, що, якщо його не зупинити, то жнива смерті можуть продовжитися у набагато більших масштабах.

Образ Похмурого женця відомий у культурі з XIV ст. Усі образні та смислові конотації, пов'язані з ним, вся атрибутика, що традиційно супроводжує його в уявленнях людини, посилюють негативне сприйняття глядачами Путіна. Образ Смерті, яка апіорі є ворогом роду людського, антитезою життя, сприяє драматизації зображуваних сюжетів, апелює до найглибших і найприродніших страхів людини. Формат гральної карти, обраний Ешонкуловим, теж не випадковий. Адже у європейських уявленнях про Смерть їй часто приписується любов до азартних ігор і відомо, що її, як вправного шулера, обіграти неможливо. Навряд чи вдасться це і путіну.

Завдання збитків у минулому або демонстративне бажання завдати їх у майбутньому є важливим критерієм диявольського зла. Тому прирівнювання противника до Адольфа Гітлера є ще одним прийомом демонізації. Адже лідер Третього Рейху став найвищим символом зла у ХХ ст., тому приписування ворогам нацистських/гітлерівських рис цілком доцільне, якщо автор карикатури ставить собі за мету викликати у читача емоційні реакції страху та відрази водночас.

Не менш ефективним у цьому відношенні є порівняння з радянським кривавим диктатором Йосифом Сталінін. Жорсткі методи запровадження індустріалізації, масові репресії, примусова колективізація, ГУЛАГ, штучно і навмисне створений Голодомор в Україні однозначно асоціюються у масовій свідомості з образом Сталіна як монстра, вбивці мільйонів і тирана.

В одній із карикатур «Перця» (рис. 3) художник Валерій Чмирьов успішно порівняв в. путіна одразу з обома диктаторами (Чмирьов, 2022). Він використав сюжет французької чорно-білої

листівки, випущеної близько 1939–1940 р. Це карикатура невідомого автора під назвою «Хижак і його тінь» («La Proie et l'Ombre»), яка, ймовірно, була рефлексією на підписання пакту Ріббентропа – Молотова.

Рис. 3. Чмирьов В. La Proie et l'Ombre. Перець. 2022. № 7. С. 1

На ній бачимо Гітлера у військовій уніформі, з німбом довкола голови, на якому написано «Мир». Автор малюнка іронізує над «миролюбністю» фюрера: пальмова гілка у його лівій руці зів'яла і зламалася, а голуб миру у правій схожий радше на общипану курку. Союзник Гітлера Сталін тінню височіє над ним, будучи гарантом успішного здійснення злочинних нацистських планів.

На малюнку В. Чмирьова до цієї компанії додається третій персонаж – в. путін. Він опиняється на передньому плані, а його ідейні натхненники – за його плечима. Зовнішній вигляд Гітлера і Сталіна – суворий. Як короткі «фірмові» вуса першого, та і довгі чорні другого лише додають їм зловісності. Серп і молот у руках Сталіна символізують більшовицько-комуністичну ідеологію, на якій був побудований Радянський Союз, відновлення якого є

однією із головних мрій і фантазій сьогоднішнього російського президента.

Те, що Сталін зображується на карикатурі у чорно-білому кольорі, з одного боку, просто повторює стилістику оригінальної французької листівки, де він є тінню Гітлера. Але, можливо, за задумом художника, зображення і Гітлера, і путіна у кольоровому форматі має підкреслити, що сьогодні політика і дії останнього є значно ближчими до того, що робив нацистський лідер.

Контрастна чорно-біло-червона свастика на рукаві Гітлера перегукується з ракетою з атомною боеголовкою в руці путіна, виконаною у таких самих кольорах. Це на загальному спокійному кольоровому тлі карикатури одразу кидається в очі. До того ж червоний асоціюється з кольором крові, якої чимало на руках обох диктаторів. Окрім того, путін розмахує великою літерою «Z», такою собі «недоствастиком», що стала символом російського вторгнення в Україну 2022 р.

Розташувавши путіна в компанії двох найбільших диктаторів ХХ ст., автор підкреслює, що цілі і методи російського президента цілком схожі та однакові з тими, які використосувався у фіюрера і «вождя всіх народів». Всіх трьох «світогубців», як називає їх у своєму вірші Г. Берч, єднає і брехливість, використання пропаганди для «зомбування» мас, маніпулювання і дивовижне нахабство називати чорне – білим, війну – миром, агресора – жертвою і т.д. Поет підкреслює, що російському «миролюбцю» – «Гітлера нащадку», вихідцю з касты «серпасто-молоткастих» не вдасться нікого ввести в оману своєю облудною риторикою (Берч, 2022а).

Водночас В. Чмирьов кепкує над путіним. Навіть масштаби фігур на карикатурі засвідчують нікчемність президента рф. У нього злостивий вираз обличчя, він суворо, як Сталін, супить брови. Але карликовий зріст путіна, короткі штанці і недоладне взуття роблять його образ просто смішним.

На одній із карикатур (рис. 4) І. Поночевного (Ступін, 2022б), об'єднаних у триптих «Лики руського міра», для подання путіна як персонажа, що становить загрозу не лише для України, а й для всього людства, використовується ще один прийом репрезентації образу ворога – дегуманізація. Концептуально вона часто використовується з демонізацією як взаємозамінні. Дегуманізація включає процес визначення когось як недолюдини. Незалежно

від того, чи особу сприймають як диявола чи монстра, мікроба чи шкідника, свиню чи мавпу, чи як абстрактну загрозу, вона таким чином вилучається з товариства людей.

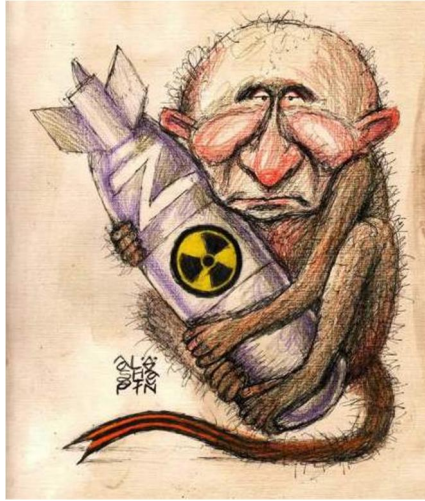

Рис. 4. Альоша Ступін. Без назви. Перець. № 10. С. 7

У цьому випадку ми бачимо президента росії у зооморфному образі. Це мавпа з обличчям Путіна, яка з усієї сили вчепилася чотирма лапами в атомну бомбу. На її смертоносну начинку вказує відповідна позначка радіоактивної небезпеки, корпус прикрашає незмінна «Z». У цьому малюнку легко впізнається алюзія на відомий фразеологізм про мавпу з гранатою, який означає людину, що має у своєму розпорядженні щось небезпечне, але не вміє з цим поводитися. Той факт, що путін, одержимий параноїдальними ідеями, володіє зброєю, яка здатна призвести до ядерного апокаліпсису, художник розцінює як вкрай небезпечний.

З іншого боку, зооморфний образ мавпи містить також чіткі конотації з певними рисами характеру. Він стереотипно асоціюється з хитрою, лукавою, здатною обманути людину; людиною, яка кривляється, меле і повторює дурниці; нездатною поводитися раціонально.

Карикатура водночас з анімалістичною дегуманізацією ворога вдається і до примітивізації. Адже мавпа зазвичай сприймається як менш розвинута порівняно з людиною істота. Цей прийом

одразу дає оцінку об'єкту дегуманізації як такому, що може слідувати лише інстинктам і не контролює себе, неспроможному дотримуватися якихось цінностей, готовому на все заради досягнення власних цілей (Скороход, 2021: 25, 28).

Хвіст мавпи роздвоюється на кінці, з таким часто зображується диявол. Ба більше, кінець хвоста в його роздвоєній частині перетворюється на «колорадську» стрічку. Використання її карикатуристами для ідентифікації представника країни агресора слугує безпомилковим маркером. 9 травня стало головним святом при Путіні, частиною його зусиль з реабілітації Радянського Союзу. Плекання культу Великої Вітчизняної війни і привласнення сучасною росією перемоги СРСР над нацистською Німеччиною логічно переросло у використання мови нацизму і фашизму для виправдання вторгнення в Україну. Сьогодні у росії ця міфологія є абсолютно всепоглинаючою і відокремленою від фактів, сповненою пихи і кліше. Вона свідчить про те, що путін, як і всі росіяни, безвилазно застрягли у минулому, і варіантів майбутнього для його країни у такому вигляді практично нема (Marques, 2022).

Намір путіна відновити велич імперії у межах колишнього СРСР підкреслюється у багатьох малюнках. Художники-карикатуристи вбачають агресію щодо України лише як черговий крок на шляху до цього. Зокрема, у Йосипа Когана (Коган, 2022a) СРСР зображений у вигляді силуету корови на схемі її поділи. На окремих частинах туші є написи з назвами колишніх радянських республік. Їх розміри відповідають територіям за масштабом, то ж Україна виглядає одним із найбільш ласих шматків для м'ясника-путіна.

На іншій карикатурі автора (Коган, 2022b) путін завзято, оголившись до пояса, як він полюбляє робити, демонструючи свою маскуліність (рис. 5) – російська пропаганда понад 20 років наполегливо ліпила з низенького кволого чоловічка справжнього руського богатиря (на малюнку він виглядає жалюгідно) – намагається склеїти до купи уламки Радянського Союзу. Він хоче їх з'єднати, виклавши кам'яні брили у формі серпа і молота – елементів державної символіки СРСР і більшовицько-комуністичної ідеології загалом. На тюбику клею зазначена назва «Krazy» («Божевільний»), що в рівній мірі можна віднести як до клею, так і до того, хто ним користується.

Рис. 5. Коган Й. Без назви. Перець. 2022. № 10. С. 7

Не обійшли увагою карикатуристи «Перця» і манію величі путіна, і тут, звичайно, чи не найдоречніша прив'язка – це постать Наполеона і його «наполеонівські плани». Малюнки 2022 р. зазвичай проводять паралелі між намірами обох політичних діячів. Напевно, найлаконічніше ця ідея виражена в карикатурі Андрія Клімова (Клімов, 2022). На ній немає жодних персонажів, а лише один предмет з двома символічними буквами (рис. 6). Це дворогий чорний капелюх, легко впізнаваний зовнішній символ, який кожною людиною безпомилково ідентифікується з образом Наполеона. На цьому головному уборі була прикріплена латинська буква «N». Однак вона відвалилася і повернулася так, що утворила «Z» – рашистський символ «спеціальної військової операції». Україною і більшістю країн світу він визнаний неонацистським, таким, що прославляє військову агресію та вбивства.

Рис. 6. Клімов А. Без назви. Перець. 2022. № 9. С. 4

Внутрішній сенс карикатури – в отождненні не лише символів, планів, а й долі Наполеона і путіна. Читача у такий спосіб підводять до логічного висновку, що як і Наполеон, який свого часу завоював значну частину Європи, спіткнувся на Росії і зазнав краху, путін неминуче програє війну з Україною.

Важливий нюанс полягає також у тому, що якщо «N» на шапці має однозначний сенс – це буква перша у прізвисьці французького полководця, то смисл «Z» невідомий нікому, навіть її творцям. Жорстока і трагічна війна, розпочата путіним, така ж безпричинна і непояснювана, як і її символіка. Люди, що її затіяли, живуть у своїй власній реальності, їх вчинки не піддаються логічному або раціональному тлумаченню.

У тому паралельному світі кремлівський диктатор не лише вважає себе спадкоємцем і продовжувачем справи російських царів, збирачем земель і батьком нації, а й сам не проти приміряти на себе «корону імперії». Це його «скромне» бажання неодноразово обігрується у карикатурах «Перця». На них, хоч і при всіх царських регаліях, путін виглядає смішно. Іронія досягається за рахунок того, що, як правило, художники зображають його карликового зросту, в мантії, що завелика йому за розміром, у короні (або шапці Мономаха), що насунулась йому на вуха та очі.

Такого «царька» ми бачимо на карикатурі Віктора Кудіна (Кудін, 2022). Скіпетр у руці путіна увінчаний не лише двоголовим орлом, а й символом «Z». Ним же затаврований і ніж гільйотини, яка на малюнку слугує президенту тронем. Цей винахід часу Французької революції кінця XVIII ст., єдиним призначенням

якого було здійснення смертної кари шляхом відтинання голови, красномовно окреслює перспективи путіна.

Ще один штрих, який додатково підкреслює нікчемність кремлівського карлика, – це нічний горщик під тронем, який є рефлексію на неодноразові повідомлення у ЗМІ про чергову манію путіна, пов'язану з процесом відвідування туалету.

Сумніви у ментальному здоров'ї російського президента теж знайшли відображення у карикатурах, на яких ми бачимо божевільного, що розмахує ядерною зброєю. Художники часто вдаються до сюжетів з безкінечної довжини столу, за яким путін приймає відвідувачів, і який давно вже став інтернет-мемом (з'явилася навіть окрема рубрика «Салон меблів путіна») (Салон, 2022).

Але максимально коротко свою оцінку психічному стану путіна дав Олександр Коноваленко (Коноваленко, 2022). На його карикатурі (рис. 7) бачимо голову президента у профіль, риси обличчя не промальовані, воно зафарбовано у чорний колір. Зате, як рентгеном, просвічується мозок, і чітко видно, як у ньому водять хороводи комахи, вишиковуючись у букву «Z». Автор обіграє відомий всім фразеологізм про тарганів у голові, який означає різноманітні дивацтва, манії, фобії та інші нав'язливі стани, які притаманні якійсь людині і спричиняють її незрозумілі, дивні, неприйнятні для нормальних людей слова та вчинки. Ірраціональна ненависть путіна до України – лише один із таких тарганів.

Рис. 7. Коноваленко О. Без назви. Перець. 2022. № 19. С. 6

Ніс путіна на карикатурі непропорційно довгий, що є алюзією до казки Карло Коллоді про пригоди Піноккіо, в якій ніс головного героя ставав довшим щоразу, коли той брехав. Таким чином підкреслюється брехливість, словоблудство, інформаційні маніпуляції, до яких постійно вдається путін і вся російська пропаганда, виправдовуючи вторгнення в Україну.

Загальним тлом карикатури є російський триколон, що підштовхує читача до думки, що не лише персонально путін, а й все російське суспільство хворе, задурманене імперською пропагандою, манією імперської величі, ксенофобією, всім тим, що ми сьогодні за аналогією з нацизмом називаємо рашизмом.

Висновки. Особливістю репрезентації росії як зовнішнього ворога у карикатурах «Перця» є те, що художникам, як зрештою і українському суспільству, державі, пропаганді, не доводиться займатися конструюванням її образу. Своєю безглуздою, вкрай жорстокою, нічим не спровокованою агресією, ігноруванням будь-яких звичаїв і правил ведення війни москва сама створила про себе максимально негативне уявлення у свідомості як українців, так і жителів усього цивілізованого світу. Карикатуристи часопису лише візуалізують те, чим є сучасна росія в очах громадськості. Звичайно, при цьому використовуються і існуючі стереотипи, ментальні кліше щодо росії та росіян, які склалися історично.

Характерною рисою подання образу ворога у «Перці» є переважання його персоніфікованого варіанту. Найчастішим уособленням образу росії як ворога є президент володимир путін.

Асоціативно-семантичними маркерами подання путіна як ворога є візуалізації його як злочинця, вбивці, брехуна, шантажиста, варвара, божевільного. Водночас множинність іпостасей, у яких постає путін, створює єдиний образ колективного ворога, яким є росія і її терористичний режим для України та українців через війну, розпочату кремлівським диктатором. Образ путіна постає перед читачами у дуже сатиричній формі, він викликає огидні емоції.

Ключовими стратегіями репрезентації образу ворога є його демонізація та дегуманізація. Перша проявляється як у прямому використанні образів сатани, диявола та різної іншої нечисті як уособлення росії та путіна та непрямі нав'язування до одіозних політичних діячів (Гітлер, Сталін, Наполеон), діяльність яких

мала вкрай трагічні для людства наслідки. Друга передбачає використання анімалістичних асоціацій або демонстрацію вчинків персонажів, які не мають нічого спільного з людяністю, гуманізмом, честю, гідністю тощо. Важливим прийомом є, з одного боку, демонстрація небезпечності противника, його найогидніших характеристик і нищоті, звірств щодо цивільного населення, що посилює у читачів розуміння, що ворог мусить бути знищений. З іншого – навмисне применшення значущості представленого образу ворога, акцент на його нікчемності, сміхотворності, карикатурності сприяють усвідомленню того, що ворога можна здолати.

Автори карикатур часто використовують кольорові маркери, зокрема, українського та російського державних прапорів для додаткової швидкої ідентифікації зображених на малюнках персонажів і червоно-чорно-білі для проведення аналогій між сучасною росією і нацистською Німеччиною тощо. Ідеї «руського міра» зазвичай подаються за допомогою символічних елементів (самовари, балалайки, лапті, матрешки і т. д.), Z-символіки.

Використані посилання

Keen, S. (1986). *Faces of the enemy: reflections of the hostile imagination; the psychology of enmity*. San Francisco: Harper & Row.

Link, L. (1995). *Devil: a mask without a face*. London: Reaktion, 208 p.

Marques, C.F. (2022). *Analysis | Putin's Parades Can't Hide a Missing Victory*. Washington Post. (online) 10 May.

Available at: https://www.washingtonpost.com/business/energy/putins-paradescant-hide-amissing-victory/2022/05/09/b31fa486-cfad-11ec-886b-df76183d233f_story.html (Accessed 13 Oct. 2022).

Mfa.org. (2022). *The Mystic Marriage of Saint Catherine – Works – Museum of Fine Arts, Boston*. (online)

Available at: <https://collections.mfa.org/objects/31540/the-mystic-marriage-of-saint-catherine>.

Morelli, A. (2005). *Principi elementari della propaganda di guerra*. Roma: Ediesse, 146 p.

Normand, L. (2016). *Demonization in international politics : a barrier to peace in the Israeli-Palestinian conflict*. New York: Palgrave Macmillan, 271 p.

Vuorinen, M. (2012). *Enemy images in war propaganda*. Cambridge: Cambridge Scholars, 152 p.

- Берч Г. (2022a). Кремлівський ордофюрер. Перець. № 7. С. 1.
- Берч Г. (2022b). Кремлівський чорт пекельний марш... Перець. № 5. С. 1.
- Бровко Л. (2022). Демонізація ворога: як росіяни демонізують самі себе та українців. URL: <https://pressassociation.org.ua/ua/demonizacziya-voroga-yak-rosiyani-demonizuyut-sami-sebe-ta-ukra%D1%97ncziv/>
- Знову з народом! Відкрите звернення до громадян Веселої республіки Перець. Перець. 2017. № 1. С. 2.
- Гела О. (2020). Карикатура як симулякр: конструювання образів інтелігенції радянськими сатиричними виданнями у 1922–1991 рр. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Вип. 22. Харків, С. 44–52.
- Ешонкулов М. (2022). Без назви. Перець. № 9. С. 6.
- Єремєєва К. (2018). Бити сатирою: журнал «Перець» в соціокультурному середовищі Радянської України. Харків, Раритети України, 2018, 200 с.
- Клімов А. (2022). Без назви. Перець. № 9. С. 4.
- Коган Й. (2022a). Без назви. Перець. № 9. С. 6.
- Коган Й. (2022b). Без назви. Перець. № 10. С. 7.
- Коноваленко О. (2022). Без назви. Перець. № 19. С. 6.
- Костенко О. (2022). Смерть кремлівській нечисті! Перець. № 5. С. 1.
- Кудін В. (2022) Без назви. Перець. № 15. С. 3.
- Лопатін Д. (2022) Без назви. Перець. № 6. С. 6.
- Родигін К. (2021) Конструювання візуального образу «українського буржуазного націоналіста» в карикатурах журналу «Перець» (1941–1991 рр.). Образ. Вип. 1 (35). Київ. С. 101–113.
- Салон меблів Путіна. Перець. № 10. С. 6.
- Скороход К. (2021). Особливості дегуманізації в умовах гібридної війни: на прикладі ставлення населення до російських солдатів – учасників російсько-української війни. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 4(52). 2021. Київ. С. 23–32.
- Стрільчук А. (2018). «Их нравы и забавы»: образ Заходу на сторінках радянських сатиричних журналів (1960–1980–ті рр.). Гілея: науковий вісник. Вип. 135. Київ. С. 56–59.
- Ступін Альоша. (2022a). Без назви. Перець. № 8. С. 7.
- Ступін Альоша. (2022b). Без назви. Перець. № 10. С. 7.
- Черниченко А. (2022). Руський мір очима дитини: Карикатури Ігоря Поночевного. Режим доступу: <https://birdinflight.com/nathnennya-2/20220713-igor-ponochevny-cartoons.html>
- Чмирьов В. (2022). La Proie et l'Ombre. Перець. № 7. С. 1.
- Шульга В. (2022). «Короткими чергами» (актуалізація вірша Євгена Євтушенка). Перець. № 8. С. 7.
- Яковлев А. (2018). Між творчим задумом і реальністю: категорії внутрішніх ворогів у журналі «Перець» часів пізнього сталінізму. Нові сторінки історії Донбасу. Кн. 27. Вінниця. С. 209–222.
- Яковлев А. (2017). Образи США та Великої Британії на шпальтах сатиричного журналу «Перець» у перші роки холодної війни. Схід. № 5. Київ. С. 60–64.

References

- Again with the people! An open appeal to the citizens of the Merry Republic of Pepper. (2017). Perets, (1), p.2. (in Ukrainian).
- Berch, H. (2022a). The Kremlin Ordofuhrer. Perets, (7), p.1. (in Ukrainian).
- Berch, H. (2022b). The Kremlin's Devil hellish march... Perets, (5), p.1. (in Ukrainian).
- Brovko, L. (2022). Demonization of the enemy: how Russians demonize themselves and Ukrainians. (online) Press Association. Available at: <https://pressassociation.org.ua/ua/demonizacziya-voroga-yak-rosiyani-demonizuyut-sami-sebe-ta-ukra%D1%97ncziv/> (Accessed 14 Oct. 2022). (in Ukrainian).
- Chernychenko, A. (2022). Russian world through the eyes of a child: Cartoons of Ihor Ponochevnyi. (online) Bird In Flight. Available at: <https://birdinflight.com/nathnennya-2/20220713-igor-ponochevny-cartoons.html> (Accessed 14 Oct. 2022). (in Ukrainian).
- Chmyrov, V. (2022). La Proie et l'Ombre. Perets, (7), p. 1. (in Ukrainian).
- Eshonkulov, M. (2022). Unnamed. Perets, (9), p. 6. (in Ukrainian).
- Hela, O. (2019). Caricature as simulacra: the construction of images of the intelligentsia by Soviet satirical publications in 1922 – 1991. Actual problems of national and world history, (22), pp.44–52. (in Ukrainian).
- Ieremieieva, K. (2018). To Hit with satire: the magazine 'Perets' in the socio-cultural environment of Soviet Ukraine. Kharkiv: Rares of Ukraine, 200 p. (in Ukrainian).
- Keen, S. (1986). Faces of the enemy : reflections of the hostile imagination; the psychology of enmity. San Francisco: Harper & Row.
- Klimov, A. (2022). Unnamed. Perets, (9), p. 4. (in Ukrainian).
- Kohan, Y. (2022a). Unnamed. Perets, (9), p. 6. (in Ukrainian).
- Kohan, Y. (2022b). Unnamed. Perets, (10), p. 7. (in Ukrainian).
- Konovalenko, O. (2022). Unnamed. Perets, (19), p. 6. (in Ukrainian).
- Kostenko, O. (2022). Death to the Kremlin evil! Perets, (5), p. 1. (in Ukrainian).
- Kudin, V. (2022). Unnamed. Perets, (15), p. 3. (in Ukrainian).
- Link, L. (1995). Devil: a mask without a face. London: Reaktion, 208 p.
- Lopatin, D. (2022). Unnamed. Perets, (6), p. 6. (in Ukrainian).
- Marques, C.F. (2022). Analysis | Putin's Parades Can't Hide a Missing Victory. Washington Post. (online) 10 May. Available at: https://www.washingtonpost.com/business/energy/putins-paradescant-hide-amissing-victory/2022/05/09/b31fa486-cfad-11ec-886b-df76183d233f_story.html (Accessed 13 Oct. 2022).
- Mfa.org. (2022). The Mystic Marriage of Saint Catherine – Works – Museum of Fine Arts, Boston. (online) Available at: <https://collections.mfa.org/objects/31540/the-mystic-marriage-of-saint-catherine>.
- Morelli, A. (2005). Principi elementari della propaganda di guerra. Roma: Ediesse, 146 p.
- Normand, L. (2016). Demonization in international politics: a barrier to peace in the Israeli-Palestinian conflict. New York: Palgrave Macmillan, 271 p.
- Putin's furniture salon. (2022). Perets, (10), p.6. (in Ukr).
- Rodyhin, K. (2021). Constructing the visual image of a 'Ukrainian bourgeois nationalist' in the cartoons of the 'Perets' magazine (1941–1991). Image, 1(35), pp. 101–113. (in Ukr).
- Shulha, V. (2022). 'In short lines' (actualization of Yevhen Yevtushenko's poem). Perets, (8), p.7. (in Ukrainian).

Skorokhod, K. (2021). The aspects of dehumanization in the condition of hybrid war: on the example of attitudes of the citizens of Ukraine to Russian soldiers – participants of the Russian-Ukrainian war. Bulletin of NTUU 'KPI'. Political science. Sociology. Law., 4(52), pp.23–32. (in Ukrainian).

Strelchuk, A. (2018). "Their maimers and aimnuseineuts»: the image of the west on the pages of the soviet satherical journals (1960-1980). Gilea, (135), pp. 56–59. (in Ukrainian).

Stupin Alosha (2022a). Unnamed. Perets, (8), p. 7. (in Ukrainian).

Stupin Alosha (2022b). Unnamed. Perets, (10), p. 7. (in Ukrainian).

Vuorinen, M. (2012). Enemy images in war propaganda. Cambridge: Cambridge Scholars, 152 p.

Yakovliev, A. (2017). The image of the USA and Great Britain in the political cartoon magazine 'Perets' in the first years of the Cold War. East, (5), pp. 60–64. (in Ukrainian).

Yakovliev, A. (2018). Between Creativity and Reality: the Categories of the Enemies within in the 'Perets' Magazine: Late Stalinism Era. New pages of Donbas history, (27), pp. 209–222. (in Ukrainian).

Pytlovana L.

THE IMAGE OF THE EXTERNAL ENEMY IN REPRESENTATION OF PERETS MAGAZINE CARTOONS DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN 2022

The main objective of this article is to analyze the peculiarities of the representation of Russia as an external enemy in the cartoons of Perets magazine during the Russian-Ukrainian war of 2022. Cartoonists and Ukrainian society, state, or propaganda do not have to construct this image. With its senseless, ruthless, unprovoked aggression, ignoring any customs and rules of warfare, Moscow has created the most negative image of itself with its own hands. The cartoonists of the magazine only visualize what modern Russia is in the eyes of the public. They also use stereotypes and mental clichés about Russia and Russians that have developed historically.

The image of the enemy in Perets magazine is presented mainly in a personified form. The most frequent personification of Russia as an enemy is president Vladimir Putin. He is often portrayed as a criminal, murderer, liar, blackmailer, barbarian, madman, etc.

The critical strategies for representing the enemy image are its demonization and dehumanization. The first one can be seen in the direct use of images of Satan, the devil, and various other evil spirits as personifications of Russia and Putin, as well as indirect comparisons with odious political figures (Hitler, Stalin, Napoleon), whose activities had extremely tragic consequences for humanity. The second one is the use of animalistic associations or the demonstration of such cartoon characters' behavior that has nothing to do with humanity, humanism, honor, or dignity.

An important technique is the demonstration of the enemy's danger, its most disgusting characteristics, lowliness, and atrocities against the civilian population, which strengthens the readers' understanding that the enemy must be destroyed. But cartoonists also intentionally underestimate the significance of the enemy's presented image, emphasizing its insignificance, ridiculousness, and cartoonishness, thus contributing to the realization that the enemy can be defeated.

Keywords: cartoon, enemy image, Perets magazine, Putin, Russian-Ukrainian war.